

József Attila szegedi barátai közt Párizsban

A makói diákok Espersit János (1879–1931) mutatta be Juhász Gyulának 1922 tavaszán. Augusztusban Kiszomborról, ahol házitanítónaként és kukoricacsőszként kapott kvártélyt, gyalog kereste föl Szegeden atyai pártfogóját. Juhász Gyula elvitte őt a nyomdász Koroknay Józsefhez (1888–1955), a művészetbarát és műkedvelő íróhoz, a Színház és Társaság című havi folyóirat és a készülő Lírai antológia kiadójához. Itt ismerte meg az Aknai István néven verselő Kormányos Istvánt (1903–1978), aki azután bevezette őt a velük egyívtású, szintén költői ambíciókat tápláló ifjak társaságába. Velük együtt jelent meg a Színház és Társaságban és november elején a Lírai antológiában. Ők alkották az Igen írócsoportot, amely e címmel folyóiratot tervezett, de erejéből csak arra futotta, hogy 1923. november 25-én a színházban matinén mutatkozzék be a szegedieknek.

A műsort Hont Ferenc Walt Withman versével nyitotta meg, „utána – ahogyan éppen Hont Ferenc emlékezett – Juhász Gyula mondott igen éles és bátor megnyitó beszédet”. Ezután József Attila néhány versét mondotta el, többek közt a Megfáradt embert. Hont Ferenc rendezésében, Hont Ferenc és Széll István címszereplésével előadták Berczeli Anzelm Károlynak (1904–1982) A bányász és a csillagász című egyfölvonásos jelenetét. A hatvanéves csillagászt a tizenhat éves Hont Ferenc játszotta. A kísérőzenét Steiner (művésznevén Salló) Tibor szerezte, és ő is vezényelte.

József Attila 1924 őszétől a szegedi, 1925 őszétől a bécsi, 1926 őszétől a párizsi egyetem hallgatója volt.

Amikor 1926 szeptember közepén kiérkezett Párizsba, első útja szegedi barátjához, Hont Ferenchez vezetett. Kívüle még két szegedi volt már ekkor kint a világ fővárosában: Mayer János és Steiner Tibor.

I

Hont Ferenc (1907–1977) barátjával, Széll Istvánnal (1905–?) már a Lírai antológia előtt Indulunk... címmel versesfüzetet adott ki. Széll István Szabadjai István költői névvel, Holtzer Ferenc (ez volt a családi neve) pedig Homályos Ferenc névvel, ahogyan a Lírai antológiában is. Később kezdte használni szintén még művésznévként a Hont vezetéknévet, melyet 1946-ban hivatalosan is fölvetett. 1924-ben rendezést kezdett tanulni Gál Gyulától (1866–1945), a Nemzeti Színház örökös tagjától, a színiakadémia tanárától, 1925 nyarán pedig kiment Párizsba, hogy Gémier Fermentől, az Odéon színház igazgatójától, a nemzetközi hírnő francia színésznemzetlőtől sajátítsa el a rendezés tudományát és művészetét. Tőle vette a bátorságot, hogy Juhász Gyula hírlapi ötletét fölkarolva kezdeményezze a szegedi szabadtéri játékokat. 1933-ban ő állította a Dóm téri színpadra Az ember tragédiáját. A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának tagjaként sikeresen befolyásolta ifjú barátait (Buday Györgyöt, Radnóti Miklóst, Ortutay Gyulát stb.) mind politikai, mind művészi tevékenységükben. Ez egyrészt baloldali elkötelezettséget, másrészt a népi színjátszó hagyományok megbe- csülését jelentette. Az eltűnt magyar színjáték (1940) című könyvében a nép dramatikus hagyományainak művészi felhasználását szorgalmazta.

A második világháborúban munkaszolgálatosként szovjet fogságba került, s hithű bolsevikként tért haza. A Színház- és Filmművészeti Főiskola főigazgatója lett, 1949-ben Kossuth-díjat kapott, utána is fontos hatalmi posztokat töltött be a színházi és filmvilágban. Ellenszenves volt féltékenykedő szerepe a Balázs Béla elleni cselszövésekben. Az 56-os forradalom eltiprása után Kádár mellé állt. 1957. január 12-én Osváth Bélá-

A párizsi Notre Dame. József Attila Hont Ferencel együtt járt itt

val (1926–1965), az ismeretterjesztő társulat megyei titkárával jártam nála az Országházban, ahol kormánytisztviségben a kulturális élet helyreállításán buzgólkodott, hogy tájékozódjunk a művelődési elképzelésekről. Egy hatalmas, hodályszerű teremben, óriási íróasztal mögött egyedül ez a kis ember ült; csak a feje látszott ki. Osváth Béla nem győzte később nevetve emlegetni „Hont kutyát”, ahogy némelyek gúnynevén hívták.

Nyugdíjazásáig, 1969-ig a Színház-tudományi Intézet főigazgatója volt. Elítélendő politikai szerepe nem befolyásolhat bennünket József Attilával és Radnóti Miklóssal való barátságának és a szabadtéri játékok körüli babáskodásának kedvező megítélésében.

József Attila első párizsi lépéseiről ő a tanúnk: emlékezései a József Attila emlékkönyvben (1957) olvashatók. Párizsba nem egyedül ment, hanem élettársával, a szintén szegedi Zieger Erzsébettel (1901–1954), utóbb – férjének hűtlensége miatt elkövetett öngyilkosságáig – házastársával. A tehetséges munkáslány, lírai szoprán, mely szegénységből a Munkásotthon színjátszókörében tűnt föl. Hont ott ismerte meg 1924 nyarán. A lány 1925-től a szegedi, 1929-től a pesti Király Színház, 1945 után a Fővárosi Operettszínház tagja volt. Külföldön is sikeresen szerepelt. Az Eiffel-torony rádiójában magyar énekesnőként először ért el sikereket Bartók- és Kodály-népdalfeldolgozásokkal.

Együtt laktak a Saint Sulpice templom mellett, a rue Vieux Colombier (az Öreg Galambdúc utca!) 4. sz. alatti Hótel du Vatican harmadik emeletén. Ide jött József Attila 1926. szeptember közepén. Útját kevéssel előbb Párizsban járt néneje, Jolán készítette elő. „Egy napsütöses reggelen – emlékezett Hont Ferenc – párizsi szokásom szerint korán keltem, és franciául tanultam az ablakhoz tolt íróasztalomnál. Erzsi még ágyban feküdt. Egyszerre halkán nyílt az ajtó, a résen bedugta fejét Attila, körülnézett, azután villámgyorsan odalépett az ágyhoz, és megcsókolta Erzsit, akivel most találkozott életében először. Erzsi megdöbben-

nézett az ismeretlen erőszakos fiatalemberre. Attila huncutul mosolygott. »Megbeszéltétek Jolánnal – mondta –, hogy családtagnak fogadtok. Családtagok így üdvözlök egymást.« Lett erre nagy nevetés, ölelkezés.”

Az étkezést megoldották: Hontékkal evett. A legfölső emeleten, a tető alatt, parányi manzárdszobában lakott a bécsi Hans Suschny, a Kassák Lajos köréhez tartozó grafikus, kirakatrendező. Attila vele lakott, fizette a szobabér felét, s az egyetlen, de széles franciaágyon ketten is elfértek. Egyébként is az osztrák rajzoló napközben futkosott a városban kereset után, Attila meg éjszaka többnyire fönt volt, tanult. Égette a villanyt. Mikor már Suschny ettől nem tudott pihenni, Attila lement Hontékhoz; őket nem hagyta nyugodtan aludni.

2

Honték ismertették meg József Attilát Párizs nevezetességeivel. Délelőttönként együtt jártak a várost. A kortársi emlékezetben van némi ellentmondás: Vághidi Ferenc (1905–1945), aki párizsi éveit regényben örököltette meg (Valaminek történnie kell, 1934), 1942-ben emlékezve a József Attilával töltött napokra, azt tartotta föltűnőnek, hogy költőbarátja mennyire közönyös maradt Párizssal mint várossal szemben. „Építészeti remekeit nem vette észre.” „Múzeumba véletlenül sem tévedt be. Ösztönösen ráakadt a legrövidebb útra, amely szállodájától a Montparnasse kávéházba vezetete...” Hont Ferenc ezzel szemben azt állította, hogy együtt jártak be a Louvre-ot, a Cluny-múzeumot, a Notre Dame-ot...

Vidámak voltak ezek a városnéző kirándulások. A Szent Mihály útján vagy a nagykorúton Erzsivel dalra fakadtak. A mindent elnéző franciák mosolyogva hallgatták József Attila legkedvesebb népdalát:

Császárkörte nem vadalma,
Árvából lesz jó katona,
Árvából lesz jó katona,
Mert nincs neki pártfogója...

Erzsi megtévesztően halandzsázott németül, angolul, olaszul, sőt hotten-tóttául. A múzeumokban ő volt az idegenvezető, József Attila a külföldi látogató. Erzsi magyarázott a nem létező nyelven, Attila komolyan, némán bó-

logatott. Olaszok, angolok csatlakoztak hozzájuk, egy ideig áhítatosan hallgatták, majd döbbenet menekültek, hiszen egy szót sem értettek az anyanyelvüknek vélt szóhalmazból...

Honték hétvégi vendége volt József Attilának másik két szegedi barátja. Mayer János (1901–1989) faszobrász-szal és műbútorasztalossal már 1921 óta ismerték egymást: nyáron Mezőhegyesen találkoztak. Utána Szegeden is összejöttek abban a baráti társaságban, amely a makói diákok, majd a szegedi bölcsészhallgatók körülvette. Mayer a hazai munkanélküliség elől menekült szintén 1925-ben Párizsba. Hont Ferencel véletlenül találkozott össze az utcán. „Szállodai szobája fix pontot jelentett a magyarok összejöveteleikhez” – emlékezett, amikor Tóth Béla faggatta (Tiszatáj, 1980. április) – Soka odajártunk. A többi között Sándor Kálmán, aki akkor egy vendéglőben mosogatólegényként kereste kenyerét. Honték révén találkoztam újra József Attilával, amint éppen az egyetemem kerületét.”

Nemcsak Hontékhoz jártak, hanem a fotóművész Révai Ilkához (1873–1945) is. Tőle finom ebédet, vacsorát kaptak, a lányának pedig, a még húszon aluli Révai Évának (1907–1986 után) többen is csapták a szelet. Közös barátjuk, Sándor Kálmán (1903–1962) elbeszélésben idézte föl egy ilyen téli vacsora emlékét a két szépasszonytól (Játék-szenvedély, 1948). Sándor Kálmán-nak nagyobb volt a sikere Évánál, mint a költőnek: erről szól József Attila furcsa verse, a Kiszombori dal (1927).

József Attilának Révai Ilkával és lányával való sajátos kapcsolata csupán futó kaland volt; sem életében, sem költészetében nem hagyott nyomot. De ami érdekes: anyának és lányának e sajátos szerepe a költő életében azért föltűnő, mert József Attila már 1924-ben Pesten meglepően azonos helyzetbe került: Wallesz Jenőné Gyenes Gitta (1888–1960) festőművész és 16 éves lánya, Wallesz Luca (1908–1996) egyaránt és egy időben szította föl szenvedélyét, ámde ennek több szép vers is hozadéka lett (Nyár volt, Szeretők lázadása, Miért hagytál el, hogyha kívánsz, Az a szép régi asszony). S ami még meglepőbb: vetélytársa itt szintén Sándor Kálmán lett, 1928-ban feleségül is vette Lucát, bár utóbb elvált tőle. (Lucáról, halálakor, szépen emlékezett Sándor Iván: Az a szép régi asszony. Népszabadság, 1996. márc. 2.)

3

November közepéig lakott József Attila az Öreg Galambdúc utcában. Akkor fölemelkedett a lakbért, ezért átköltözött a Quartier Latin másik régi kis utcácskájába, a Sütőteknőcske utcába (rue de la Huchette), közel a Halászó Macska utcájához (rue du Chat qui peche), amelyről Földes Jolánnak az akkori magyar emigránsokról írt híres regénye szólt (A halászó macska utcája, 1936). Az Huchette utcának 1923 és 1940 közti mindennapjait meg egy amerikai újságíró, a New York Herald párizsi tudósítója, Elliot Paul örököltette meg The last time I saw Paris (1942) című könyvében. Nem regény, hanem valóságírodalom: a kis utca minden házának csaknem minden lakóját megismerte, és leírta életüket. Közli házszám szerint az utca minden házának rajzát, így a 10. számút is, amelynek hatodik emeletén az Hótel de la Huchette-ben József Attila is lakott. Úgy látszik azonban, az a néhány hónap, amit a magyar költő itt töltött, nem volt elég, hogy összeakadjon az amerikánussal, mert őt nem említi az egyébként aprólékos utcaakronika.

Nem tudni, innen mikor költözött tovább, de mind a két szegedi barát

úgy tudja, hogy lakott még a Quincampoix utcában is, szintén valamely kis szállóban. A házszámra nem egyformán emlékeztek.

Mayer János már évekkel előbb elmondta Csaplár Ferencnek (beszélgetésük a Délmagyarország 1962. április 13-i számában jelent meg), hogy ő a Quincampoix utca 30. sz. alatti kis szállodában lakott több párizsi magyarral, s ott vett szállást József Attila is. Majd miután Mayer művezető lett a külváros, Montreuil egyik faszobrászüzemében, a munkahelyéhez közeli graniszállóba költözött. Hogy József Attila anyagi nehézségein enyhítsen, magához hívta. Itt ő, akár a költő korábban Suschnyval, fölváltva aludtak szobájuk egyetlen ágyán. Ahogyan József Attila megörököltette: „Barátommal egy ágyban lakom” (Medáliák, 1928).

Steiner Tibor (1904–1982) már szintén 1922-ben megismerkedett József Attilával, mert – mint említettem – ő is az Igen írócsoport lelkes tagja volt. Akár a többiek, ő is a Szépség koldusát (1922) és a Nem én kiáltok (1925) című versesköteteket kiadó Koroknay József (1888–1955) Templom téri kis nyomdájában (ma nagyjából a Somogyi-könyvtár áll a helyén) találkozott a Makóról be-beruccanó diákköltővel. Steiner Tibor volt a társaság zenekritikusa. Tehetséges csellistaként később a Fricsay Ferenc vezette filharmonikus zenekarban is muzsikált, emellett hegedűt készített és javított, sőt zenét is szerzett.

A Tiszatáj 1963. januári számában Jenő István tette közzé Sági Tibor emlékeit József Attiláról. „Én hamarabb voltam kint Párizsban, mint Attila, és mielőtt hazajöttem, ha jól emlékszem, 1926 októbere körül, Hont Ferinél a rue de Vieux Colombier-n levő szállodában találkoztam Attilával. Hontnál gyakran megfordult Kassák Lajos is...” „Mayer János is ott volt egyszer, amikor Kassák új verseit szavalta el nekünk.” „Mielőtt Párizsból eljöttem, a rue Quincampoix 72. szám alatt egy kis szállodában laktam, a manzardon. Szép kis lakásom volt a folyosó végén, a folyosót és az előszobát szép zöld szőnyeg díszítette. E lakást Mayer Jánosnak adtam át, aki magával hozta József Attilát is. Attila nagyon megörült ennek a lakásnak. Percekig gyönyörködve nézte a zöld szőnyeget, és járkált rajta föl-le.”

4

1981. április 30-án fölkerestem Steiner Tibort kis hangszerüzletében a Somogyi utcában, közvetlenül az egyetem központi épülete alatt. Ajtajából föl lehetett látni azokra az ablakokra, amelyek mögött Horger Antal (1872–1946) tanári szobája húzódott meg, s amelyben 1925. március 30-án „az egyetem fura ura” megfenyegette a költőt, hogy aki olyan verseket ír, mint a pár nappal előbb megjelent Tiszta szívvel, abból, míg ő professzor, nem lesz tanár. Két tanú előtt jelentette ki ezt a tudós nyelvész: egy-kiük, a későbbi kiváló csongrádi tanár, Fehér Ede (1904–1972) mutatta meg nekem fél évszázaddal ezelőtt azokat az ablakokat...

Steiner Tibor megajándékozott egy kis névjegy nagyságú kartonlappal: belépőjeggyel a Société des Savantes termében (rue Danton 6.) 1926. június 14-én, hétfőn este 8 órakor kezdődő művészi estre. Úgy emlékezett, ezen József Attila is ott volt. Tévedett, hiszen a költő csak szeptemberben jutott ki Párizsba. De arra bizonyára jól emlékezett, hogy ott később, hasonló alkalommal József Attila is elszavalta néhány versét.

Besúgó volt köztük, és itthon, Szegeden rossz fényt vetett rájuk, hogy részt vettek a baloldali emigrációnak e rendezvényein. Már akkor is voltak besúgók!

PÉTER LÁSZLÓ